

ТРИКОМПОНЕНТНІ ТЕРМІНИ-СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЦУКРОВОГО ВИРОБНИЦТВА

Статтю присвячено лінгвістичному опису української термінології цукрового виробництва в аспекті термінотворення. Метою дослідження є лінгвістичний аналіз термінів-словосполучень цукрового виробництва за кількістю компонентів. Розглядаються моделі трикомпонентних термінів-словосполучень. З'ясовано, що трикомпонентні словосполучення становлять численну групу термінології цукрового виробництва, а також являються важливою її складовою.

Ключові слова: *лінгвістичний опис, термінологія цукрового виробництва, аспект термінотворення, терміни-словосполучення, кількість компонентів.*

Українське термінознавство невпинно розвивається у напрямку дослідження окремих терміносистем. В різних аспектах, зокрема в терміновірному проаналізовано біологічну термінологію (Л. Симоненко), ботанічну термінологію (А. Капська, М. Фещенко), фізичну термінологію (І. Процик, В. Пілецький), медичну термінологію (Т. Лепеха, Н. Місник) та ряд інших [1, с. 29].

Сучасна термінологія цукрового виробництва є однією з галузевих, рівень системності якої унормований недостатньо в аспекті термінотворення, що і спричинює необхідність її лінгвістичного опрацювання та зумовлює актуальність статті.

Мета статті – лінгвістичний опис трикомпонентних термінів-словосполучень цукрового виробництва за таким показником як кількість компонентів.

У термінології цукрового виробництва трикомпонентні словосполуки можуть утворюватися на основі двокомпонентних із конкретизацією значень, що передані через означення, наприклад: *жовтий цукор + розчинений = розчинений жовтий цукор* [Бахм, с. 54], *гідравлічний транспортер + головний = головний гідравлічний транспортер* [Роїк, с. 86], *вапнякове молоко + очищене = очищене вапнякове молоко* [Жем, с. 48], *буряководяна суміш + густа = густа буряководяна суміш* [Жем, с. 55], *бурякова стружка + солодка = солодка бурякова стружка* [Жем, с. 56] тощо.

Трикомпонентні терміни-словосполучення цукрового виробництва представлені здебільшого моделлю «іменник у називному відмінку + прикметник + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + П + І р. в.): *відходи цукрових буряків* [Бахм, с. 3], *витрати цукрових буряків* [Бахм, с. 271], *забрудненість фільтраційного осаду* [Бахм, с. 284], *постачання введеного вапна* [Бахм, с. 285], *очищення кислих ґрунтів* [Бахм, с. 285], *виращування цукрових буряків* [Роїк, с. 19], *шкідники цукрових буряків* [Роїк, с. 141], *зменшення виробничих потужностей* [Сирох, с. 49], *цукристість цукрових буряків* [Сирох, с. 49], *підприємства харчової промисловості* [Сирох, с. 49], *виробництво цукрової тростини* [Сирох, с. 53], *вміст сухих речовин* [Жем, с. 369], *вихід товарного цукру* [Жем, с. 369], *зберігання цукрового буряку* [Жем, с. 369], *корені цукрового буряку* [Жем, с. 369], *вміст дефектних коренів* [Жем, с. 369] тощо.

Модель «прикметник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку» (П + І н. в. + І р. в.) – менш продуктивна: *головний корпус заводу* [Осок, с. 531], *завчасне зношення обладнання* [Осок, с. 531], *ефективне відмивання буряку* [Осок, с. 532], *остаточне відділення*

домішок [Осок, с. 532], вловлені уламки буряку [Осок, с. 533], повне відмивання коренів [Лесик, с. 255], нормальна робота батареї [Лесик, с. 259], загальні втрати цукру [Лесик, с. 260], контрольна фільтрація соку [Лесик, с. 261], нерозчинні солі кальцію [Лесик, с. 262], оптимальна тривалість цукроваріння [Подпрят, с. 411], азотисті речовини соку [Подпрят, с. 414], азотисті речовини м'якоті [Подпрят, с. 414], довгострокове зберігання коренеплодів [Подпрят, с. 414] та ін. Такі трикомпонентні словосполучення термінології цукрового виробництва утворені на основі двокомпонентної моделі І н. в. + І р. в. У їхньому складі прикметник конкретизує значення опорного компонента: *загальні + втрати ґрунту = загальні витрати ґрунту* [Лесик, с. 260].

Наступною за продуктивністю є модель словосполук «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + І р. в. + І р. в.): *скорочення площ бурякосіяння* [Хом, с. 3], *коефіцієнт використання потужностей* [Хом, с. 3], *обсяги втрат цукру* [Хом, с. 6], *показник вилучення цукру* [Хом, с. 6], *ефективність виробництва цукру* [Хоміч, с. 20], *розроблення методів конструювання* [Хоміч, с. 20], *зменшення витрат вапна* [Хоміч, с. 21], *підвищення виходу цукру* [Хоміч, с. 21], *порушення обміну речовин* [Бахм, с. 331], *тракт подавання буряків* [Бахм, с. 273], *ритмічність подавання буряків* [Бахм, с. 273], *глибина жолоба транспортера* [Бахм, с. 272], *визначення якості стружки* [Бахм, с. 276], *вакуолі клітин буряків* [Бахм, с. 278], *принцип протитоку стружки* [Бахм, с. 278], *формування врожаю коренеплодів* [Роїк, с. 127], *процеси життєдіяльності рослин* [Роїк, с. 154], *хвороби голодування буряків* [Роїк, с. 160], *повнота збору врожаю* [Роїк, с. 169], *приріст маси коренеплодів* [Роїк, с. 169], *підвищення продуктивності буряківництва* [Роїк, с. 189], *шкідники коренеплодів буряків* [Роїк, с. 190] тощо. Опорний компонент для цієї моделі словосполучень цукрового виробництва – іменник у називному відмінку.

Модель «прикметник + прикметник + іменник у називному відмінку» (П + П + І н. в.): *дикорослий цукровий буряк* [Сирох, с. 48], *цінний смаковий продукт* [Сирох, с. 48], *сучасні дифузійні апарати* [Сирох, с. 60], *термостійкий чистий сік* [Сирох, с. 64], *дрібна цукрова пудра* [Сирох, с. 66], *прозорий міжкристалевий розчин* [Сирох, с. 66], *дрібна рафінадна пудра* [Сирох, с. 76], *м'який білий цукор* [Сирох, с. 79], *чиста рідка цукроза* [Сирох, с. 80], *азотисті органічні речовини* [Жем, с. 363], *дрібногрудочкувата волога земля* [Жем, с. 370], *чистий кристалічний продукт* [Жем, с. 370] тощо. Ці словосполучення також утворені на основі двокомпонентних термінів-словосполучень. Ще один прикметник доданий до моделі «прикметник + іменник у називному відмінку»: *кристалічний продукт + чистий = чистий кристалічний продукт* [Жем, с. 370].

Розглянемо моделі прийменникової структури термінів-словосполучень цукрового виробництва, наприклад:

– «іменник у називному відмінку + прийменник для + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + для + І р. в. + І р. в.): *сировина для отримання цукру* [Бахм, с. 3], *пристрої для доочищення коренеплодів* [Бахм, с. 272], *пристрої для ошпарення стружки* [Бахм, с. 275], *пристрої для гашення вапна* [Жем, с. 371];

– «іменник у називному відмінку + прийменник для + прикметник + іменник в родовому відмінку» (І н. в. + для + П + І р. в.): *вапняки для цукрового виробництва* [Бахм, с. 286], *установки для активного вентилявання* [Жем, с. 369], *спеціалісти для цукробурякового виробництва* [Подпрят, с. 411], *установки для активного сушіння* [Бахм, с. 280], *установки для активного чищення* [Жем, с. 370].

– «прикметник + іменник у називному відмінку + прийменник для + іменник у родовому відмінку» (П + І н. в. + для + І р. в.): *цінний корм для худоби* [Жем, с. 373], *буряковий жом для худоби* [Жем, с. 376], *шнековий*

апарат для дифузії [Бахм, с.45], *машина різальна для коренеплодів* [Бахм, с. 280];

– «прикметник + прийменник для + іменник у родовому відмінку + іменник у називному відмінку» (П + для + І р. в. + І н. в.): *доступний для людей продукт* [Подпрят, с. 411], *сушений для худоби жом* [Подпрят, с. 400], *кислий для худоби жом* [Подпрят, с. 399], *гранульований для худоби жом* [Подпрят, с. 414], *пресований для худоби жом* [Подпрят, с.418];

– «іменник у називному відмінку + прийменник для + числівник + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + для + Ч + І р. в.): *сировина для другого рафінаду* [Осок, с. 545], *сировина для третього рафінаду* [Осок, с. 546];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник в + іменник у давальному відмінку» (І н. в. + І р. в. + в + І д. в.): *накопичення цукру в коренеплодах* [Роїк, с. 216], *наявність цукру в буряках* [Сирох, с. 48], *вміст сапоніну в буряках* [Сирох, с. 60], *зниження температури в траншеї* [Жем, с. 370], *вміст цукру в коренях* [Лесик, с. 218], *вміст м'якоті в буряку* [Пряд, с. 21], *вміст цукрози в мелясі* [Пряд, с. 35], *вміст цукру в коренеплодах* [Подпрят, с. 418];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник у + іменник у давальному відмінку» (І н. в. + І р. в. + у + І д. в.): *розкладання цукрози у відстійниках* [Бахм, с. 292], *зберігання буряків у кагатах* [Жем, с. 120];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник в (у) + іменник у знахідному відмінку» (І н. в. + І р. в. + в (у) + І з. в.): *відхід цукру в мелясу* [Роїк, с. 257], *перетворення глюкози в глікоген* [Сирох, с. 48], *укладання коренеплодів у траншею* [Жем, с. 370], *пакування цукру в мішки* [Жем, с. 370], *випадання вапна в осад* [Осок, с. 538], *перехід цукру в мелясу* [Осок, с. 516];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник *з* (*із*) + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + І р. в. + *з* (*із*) + І р. в.): *виробництво цукру з буряків* [Хоміч, с. 23], *втрати цукру з коренеплодів* [Бахм, с. 272], *вивантаження коренеплодів із траншеї* [Жем, с. 370], *ошпарення стружки з коренеплодів* [Бахм, с.23];

– «прикметник + прийменник *з* + іменник у родовому відмінку + іменник у називному відмінку» (П + *з* + І р. в.+ І н. в.): *привезені з поля буряки* [Хом, с. 8], *перероблена з буряків меляса* [Хом, с. 22];

– «іменник у називному відмінку + прийменник *з* + іменник у родовому відмінку + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + *з* + І р. в. + І р. в.): *буряки з території заводу* [Бахм, с. 272], *меляса з коренеплодів буряків* [Хом, с. 10], *жом з коренеплодів буряків* [Хом, с. 56], *цукор з коренеплодів буряків* [Жем, с. 100];

– «прикметник + іменник у називному відмінку + прийменник *на* + іменник у місцевому відмінку» (П + І н. в. + *на* + І м. в.): *температурний режим на складах* [Бахм, с. 272], *пресований цукор на складах* [Сирох, с. 54];

– «іменник у називному відмінку + прийменник *на* + іменник у місцевому відмінку + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + *на* + І м. в. + І р. в.): *заготівля на складах коренеплодів* [Сирох, с. 48];

– «іменник у називному відмінку + прийменник *в* + прикметник + іменник у родовому відмінку» (І н. в.+ *в* + П + І р. в.): *водовідведення в цукровій промисловості* [Хом, с. 55];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник *за* + іменник у знахідному відмінку» (І н. в. + І р. в. + *за* + І з. в.): *переробка буряків за добу* [Сирох, с. 57];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник *від* + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + І р. в. + *від* + І

р. в.): *очищення буряків від домішок* [Сирох, с. 57], *відокремлення цукру від нецукрів* [Жем, с. 370];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник *із* + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + І р. в. + *із* + І р. в.): *вилучення цукру з буряків* [Сирох, с. 59], *вилучення домішок з води* [Хом, с. 102];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник *на* + іменник у знахідному відмінку» (І н. в. + І р. в. + *на* + І з. в.): *подрібнення коренів на стружку* [Лесик, с. 255], *подрібнення коренеплодів на стружку* [Жем, с. 370];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник *на* + іменник у місцевому відмінку» (І н. в. + І р. в. + *на* + І м. в.): *відбілювання цукру на центрифугах* [Лесик, с. 255], *проходження соку на рамах* [Лесик, с. 262];

– «іменник у називному відмінку + прийменник *на* + прикметник + іменник у місцевому відмінку» (І н. в. + *на* + П + І м. в.): *зважування на автоматичних вагах* [Подпрят, с. 421];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + прийменник *при* + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + І р. в. + *при* + І м. в.): *втрати цукру при дифузії* [Лесик, с. 260].

Інші моделі безприйменникової структури термінів-словосполучень, наведемо приклади:

– «дієприкметник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку» (Дп + І н. в. + І р. в.) – *бурякосіючі райони України* [Роїк, с. 15];

– прислівникова модель (конкретизація атрибута – конкретизатора моделі «прикметник + іменник») – *фотосинтетично активна радіація* [Роїк, с. 24], *сильно пошкоджені коренеплоди* [Роїк, с. 177], *практично очищений сік* [Жем, с. 373], *механічно пошкоджені корені* [Лесик, с. 244];

– «прикметник + іменник у називному відмінку + іменник в орудному відмінку» (П + І н. в. + І о. в.) – *сумісне удобрення соломомою* [Роїк, с. 89], *світова торгівля цукром* [Сирох, с. 55];

– моделі з сурядним зв'язком – *оранка та цукрові буряки* [Роїк, с. 214], *незбалансованість та нестача добрив* [Роїк, с. 257], *недосконалість збирання й вивезення* [Роїк, с. 257], *смак й аромат продуктів* [Роїк, с. 256];

– моделі з комбінуванням сурядного та підрядного зв'язків – *органічні й мінеральні нецукри* [Бахм, с. 284], *суміш вапняку та вугілля* [Бахм, с. 287], *комбікорми для свиней та птиці* [Бахм, с. 3];

– «іменник у називному відмінку + прикметник + прикметник» (І н. в. + П + П) – *цукор-рафінад пресований колотий* [Сирох, с. 78], *цукор-рафінад пресований швидкорозчинний* [Сирох, с. 77], *буряки дрібні некондиційні* [Хом, с. 8];

– «іменник у називному відмінку + числівник + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + Ч + І р. в.) – *цукрозамінники другого покоління* [Сирох, с. 43], *вакуум-апарати другого продукту* [Жем, с. 371], *мішалки другого продукту* [Жем, с. 371], *центрифуги другого продукту* [Жем, с. 371], *збірник першого відтоку* [Осок, с. 544], *уварювання першого утфелю* [Осок, с. 544], *уварювання другого утфелю* [Осок, с. 544];

– «іменник у називному відмінку + іменник в орудному відмінку + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + І о. в. + І р. в.) – *втрата коренями тургору* [Лесик, с. 251], *викид уловлювачем бурякомаси* [Хом, с. 29];

– «іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку + іменник в орудному відмінку» (І н. в. + І р. в. + І о. в.) – *згущення соку випаровуванням* [Осок, с. 540], *забрудненість полів бур'янами* [Хом, с. 7], *перевантаження гідротранспортера буряками* [Хом, с. 22], *вивантаження коренеплодів насосом* [Хом, с. 52], *втрати вологи коренями* [Подпрят, с. 415], *обробка коренеплодів вапном* [Подпрят, с. 416];

– «іменник у називному відмінку + прикметник + іменник в орудному відмінку» (І н. в. + П + І о. в.) – *промивання гарячою водою* [Осок, с. 544], *обробка активованим вугіллям* [Осок, с. 546], *знебарвлювання активованим вугіллям* [Осок, с. 546];

– «іменник у називному відмінку + займенник + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + З + І р. в.) – *виробництво деяких комбікормів* [Осок, с. 545];

– «числівник + прикметник + іменник у називному відмінку» (Ч + П + І н. в.) – *другий рафінадний утфель* [Осок, с. 546], *три рафінадні утфелі* [Осок, с. 546];

– «прикметник + дієприкметник + іменник у називному відмінку» (П + Дп + І н. в.) – *основні бурякосіючі райони* [Осок, с. 522];

– «числівник + іменник у називному відмінку + іменник у родовому відмінку» (Ч + І н. в. + І р. в.) – *перший корпус випарювання* [Лесик, с. 264], *друге доочищення коренеплодів* [Бахм, с. 272];

– «дієприкметник + іменник в орудному відмінку + іменник у називному відмінку» (Дп + І о. в. + І н. в.) – *оброблений ванном ґрунт* [Бахм, с. 270], *оброблений газом сік* [Подпрят, с. 424];

– «іменник у називному відмінку + дієприкметник + іменник у родовому відмінку» (І н. в. + Дп + І р. в.) – *кількість циркулюючого соку* [Пряд, с. 21], *температура циркулюючого соку* [Пряд, с. 21].

Отже, за результатами вибірки трикомпонентних термінів-словосполучень з'ясовано, що у текстах із цукрового виробництва ці словосполуки трапляються досить часто, мають важливе значення для термінології цукрового виробництва.

У перспективі – укладання тлумачного словника української термінології цукрового виробництва.

1. Симоненко Л. О. Біологічна термінологія: формування та функціонування. Навчальний посібник. – Умань: РВЦ “СОФІЯ”, 2006. – 103 с.

Список умовних скорочень джерел фактичного матеріалу:

1. Бахм – Бахмат М. І. Буряковий цукор – технології виробництва : навч. посібник / М. І. Бахмат, М. О. Ігнат'єв, І. А. Вітвицький. – Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2004. – 372 с.
2. Жем – Жемела Г. П. Технологія зберігання і переробки продукції рослинництва : підручник / Г. П. Жемела, В. І. Шемавн'єв, О. М. Олексюк. – Полтава : РВВ «TERRA», 2003. – 420 с.
3. Лесик – Лесик Б. В. Зберігання і технологія сільськогосподарських продуктів : навч. посібник для ВУЗів / Б. В. Лесик, Л. О. Трисвятський, В. Л. Снежко, М. В. Сабуров]. – К. : Вища школа, 1980. – 416 с.
4. Осок – Осокіна Н. М. Технологія зберігання і переробки продукції рослинництва : підручник / Н. М. Осокіна, Г. С. Гайдай. – Умань : [б. в.], 2005. – 614 с.
5. Подпрат – Подпратов Г. І. Зберігання і переробка продукції рослинництва : навч. посібник / Г. І. Подпратов, Л. Ф. Скалецька, А. М. Сеньков, В. С. Хилевич. – К. : Мета, 2002. – 495 с.
6. Пряд – Прядко М. О. Основи теплотехнології цукрового виробництва : навч. посібник / М. О. Прядко, М. О. Масліков, В. П. Петренко, В. І. Павелко, В. М. Філоненко. – Вінниця : Нова Книга, 2007. – 296 с.
7. Роїк – Роїк М. В. Буряки / М. В. Роїк. – К. : Видавництво «XXI вік» – РІА «ТРУД-КІІВ», 2001. – 320 с.
8. Сирох – Сирохман І. В. Товарознавство цукру, меду, кондитерських виробів : підручник / І. В. Сирохман, Т. М. Лозова. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 616 с.
9. Хом – Хоменко М. Д. Сучасні схеми та обладнання для переробки цукрових буряків. Транспортування, очищення, отримання стружки і дифузійного соку : навч. посібник / М. Д. Хоменко. – К. : Видавництво «Сталь», 2006. – 240 с.
10. Хоміч – Хомічак Л. Передові технології виробництва цукру / Л. Хомічак, С. Василенко, А. Українець // Харчова і переробна промисловість. – 2007. – № 4. – С. 20–23.

The article is devoted to the linguistic description of Ukrainian terminology of sugar production in the aspect of term formation. The purpose of the study is the linguistic analysis of the terms-phrases of sugar production by the number of components. Models of three-component phrases are considered. It is revealed

that three-component phrases form a large group of terminology of sugar production, and also are an important part of it.

***Key words:** linguistic description, terminology of sugar production, aspect of terminology, term-phrases, number of components.*

Three-component phrases in the Ukrainian terminology of sugar production.

Zadoiana Larysa